

**ФОРТЕПИАНО МУЗЫКАСЫН ҚАБЫЛДАУ АРҚЫЛЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ
ТӘРБИЕ БЕРУ**

Наурызбай Асылай E-mail: asylai070106@gmail.com «Халық аспаптары» Білім беру бағдарламасының 1 курс студенті Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы - Тарабина В.М.

Музыка бізді өмір бойы, туғаннан өлгенге дейін сүйемелдейді. Біз әрқашан әсемдікке ұмтыламыз, табиғаттың әсемдігіне сүйсінеміз, үйімізді, киімімізді, сыртқы келбетімізді жаңартып, безендіріп, безендіреміз. Музыка адамның эмоциялық әлемін білдіреді. Музыка адамның тәжірибесін, оның сезімдері мен уайымдарының ішкі әлемін, олардың динамикасы мен толып кетуін неғұрлым айқын және жан-жақты жеткізуге қабілетті. Дмитрий Шостакович, осыған байланысты, музыка бақыт, қайғы, ашу, ашу, мұң, көңілді және осы сезімдердің барлығын ғана емес, сонымен бірге олардың арасындағы барлық нәзік реңктерді, сөзбен жеткізу мүмкін емес ауысуларды білдіруге қабілетті деген пікірін білдірді. және кескіндеме де, мүсін де қол жетімсіз». Лев Толстой былай деген: «Музыка бірден мені музыканы жазған адамның психикалық күйіне аударады. Мен онымен жан дүниеммен қосылып, онымен бірге бір күйден екінші күйге ауысамын...». Өнердің негізгі пәні – адам. Егер біз сұлулықты байқап, оны сезінуді білсек, онда бұл эстетикалық сезім деп аталады. Эстетикалық білім мектеп оқушысына, студентке, яғни адамға қажет және ол оның бағдаршысы қызметін атқарады. Эстетика – табиғат пен қоғамдағы сұлулықты зерттейтін ғылым. Эстетикалық сезімдер, тәжірибелер мен бағалаулар адамның бүкіл өмірлік әрекетінде: жұмыс кезінде, оқу кезінде, яғни бүкіл өмірінде пайда болады. Әрбір ұстаз өз пәні бойынша білім беру үшін ғана емес, сонымен қатар балалардың бойында әсемдік, рухани және асқақ сезімді тәрбиелеуге жауапты. Оқыту процесінің өзі көркем шығармашылықтың бір түрі. Мұғалім қызық, көркем, шығармашыл, қиялшыл болуы керек! Мұғалім сабақ барысында оқушылардың болып жатқанның барлығын, мұғалім не үйрететінін түсініп, қабылдауын, музыканы аспапта орындауда жаңа дағдылар мен құндылықтарды меңгеруін қамтамасыз етуі керек, осылайша олар өз бетінше, шығармашылықпен және шығармашылықпен ойлай алады. өнімділіктің барлық нюанстарына және олардың айналасында болып жатқан барлық нәрселерге сезімтал жауап береді. Т.Б.Юдовина - Гальперина өзінің «Фортепианода көз жасысыз, немесе мен балалар мұғалімімін» кітабында былай деп жазды: «Егер мұғалім музыкаға деген танымдық қызығушылықты тудыру міндетін қойса, оған жету үшін еңсерілмейтін кедергілер жоқ деп есептеймін. мақсат. Қызығушылыққа негізделген оқу процесі онсыз фортепианода ойнауды үйрену мүмкін емес қасиеттерді тудырады. Қызығушылық қиындықтарды жеңуге деген ұмтылысты оятады». Мұғалімнің, әрбір оқушының бойында эстетикалық тәрбие беру міндеті адамның мәдениетінде, яғни талғамында, ұғымында, болмысында, идеясында, тәжірибесінде ғана емес. Міндет – адамның сұлулық үшін күресу, оны еңбекте шығармашылықпен бекіту, күнделікті өмірдегі және өнердегі қоғамдық қатынастар, т.б. Эстетикалық тәрбиенің маңызды құралдарының бірі – өнер, оның барлық түрлері, жанрлары, формалары. 601 Музыкалық аспапта ойнауды үйренудің тиімділігі көбінесе оқушылардың қызығушылығына, олардың музыкалық шығармаға деген реакциясына байланысты, яғни мұғалімнің оқушының осы шығарманы нәзік сезінуіне және орындауы үшін қалағанының барлығын тағы да айтамыз. өзін сезінгендей орындау. Оның мінезі, дыбыс күші, т.б. Мысалы, Петр Ильич Чайковскийдің «Жыл мезгілдері» еңбегін алайық. Әр шығармасында табиғатты сөзбен жеткізу мүмкін емес музыкамен суреттейді. Музыкалық шығарманың мазмұнын белсенді түрде сезіну музыканы қабылдауға

көмектеседі және орындаудың шығармашылық процесіне әсер етеді деп те айта аламыз. Адам музыканы шынайы тыңдап, ой елегінен өткізуді үйренгенде ғана бұл процесте өзінің эстетикалық, танымдық, тәрбиелік рөлін атқара алады. Сондықтан музыкалық шығармамен жұмыс жасауда ең алдымен оқушының ішкі, рухани дүниесіне, сезімі мен ойына, жеке тәжірибесіне әсер ету қажет. Музыканы әркім өзінше қабылдайды, бірақ музыканы қабылдау, әрине, осы өнермен қарым-қатынаста болған адамның өзінің жеке басына байланысты. Менің ойымша, адамның музыкалық-эстетикалық мәдениетін қалыптастыру – тұлғаның эстетикалық тәрбиесінің маңызды мақсаттарының бірі. Адамзаттың эмоционалды тәжірибесін жаңғырта отырып, музыка әрбір адамның ең күрделі сезімдерін, естеліктерін, ішкі жан дүниесін бастан кешіру қабілетін ашады, адамдарға адамгершілік күш береді, батылдыққа, өмірге деген сенімге, сұлулыққа тәрбиелейді, сезім мен ақыл-ойды байытады.

В.А. Сухомлинский: «Музыкалық тәрбие – музыкантты тәрбиелеу емес, ең алдымен адамды тәрбиелеу. Сабақтың мақсаттары төмендегідей: - оқушының жеке шығармашылық әлеуетін жан-жақты дамыту, оның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру. адамның сезімдеріне, эмоцияларына, өмір шындығына эмпатия жасау қабілетін дамыту. Сондықтан адамның эмоционалды мәдениетін тәрбиелеу – шығармашылық тұлғаны оңтайландырудың ең маңызды шарты: - ойлау және танымдық белсенділік; - музыканың құдіретін және оның адамға әсерін ашу; -білімді меңгерту, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру арқылы музыка өнерінің бейнелі тілін меңгерту; - вокалдық (жеке, ансамбль, хор) және аспаптық музыка жасаудың әртүрлі формалары арқылы музыкалық интонацияның мәнін, оның драматургиясын түсіну. Алға қойған мақсаттар музыка сабағының өнер сабағы, шығармашылық сабақтары ретіндегі міндеттерін анықтайды. Мен өнердің басқа түрлеріне қарағанда музыканың мазмұндық және концептуалды ерекшелігі әлдеқайда аз деп есептеймін. Бірақ екінші жағынан, музыка адам жанының ішкі, ең нәзік, ішкі қырларын, кейде әдеттегі қарым-қатынас тілінде жеткізе алмайтын нәрсені жанды және жан-жақты жеткізуге қабілетті. Р.Шуман сөз аяқталған жерде музыка басталады деп бекер айтпаған. Осылайша, адамның сезімдері мен эмоцияларының аймағы музыкалық бейнедегі рефлексияның негізгі субъектілерінің бірі болып табылады. Демек, музыка объективті әлемнің кез келген бөлігінің бейнесін жасайтын бейнелеу өнері сияқты шындықты тікелей емес, жанама түрде сезім әлемін және сезімдік қарым-қатынастарды жаңғыртып бейнелейді және көрсетеді. Музыканың өнер ретіндегі тағы бір маңызды басты қасиеті – адамға психологиялық және физиологиялық әсер етудің тереңдігі мен орасан зор эмоционалды күші. Ежелгі гректер музыканы дене және психикалық ауруларды емдеу құралы ретінде қолданғаны белгілі. Музыка - уақытша және дыбыстық өнер. Музыкалық бейнені құрудың материалы, физикалық негізі дыбыс болып табылады. Табиғат дыбыстарының шексіз сан алуандығынан тек музыкалық қасиетке ие дыбыстар ғана музыкаға материал ретінде қызмет еткенімен, дыбыс толқындарының есту мүшелеріне әсері объективті түрде жүзеге асады. Ол есту жүйкесі арқылы миға беріліп, дыбыс сезімін тудырады. Музыкалық дыбыстың көлемі, тембрі, биіктігі, ұзақтығы белгілі бір көркемдік-бейнелі мағынаға ие болып қана қоймай, адамға физикалық әсер етіп, оның бойында белгілі бір физиологиялық жағдай туғызады. Музыканың адамға деген барлық зерттелген әсерлерінің ішінде ғалым екі суперфункцияны ерекше орынға қойды: тәрбиелік және эстетикалық, тәрбиелік эстетикалықпен біріктірілген. Музыканың эмоционалды әсер етуінің шексіз мүмкіндіктері мен танымдық мүмкіндіктерінің шегіне байланысты, оқу-эстетикалық суперфункция, автордың пікірінше, басқалардан басым, өйткені ол адамның бүкіл рухани әлемін қалыптастыруға қызмет етеді. А.Сохордың музыканың көп функционалдылығы туралы теориясы музыкалық эстетикалық білім тарихының белгілі бір кезеңінде өзінің жағымды мәніне ие болды. Қоғамның музыкалық мәдениетін зерделеудің

қазіргі деңгейі мәселеге жүйелі түрде қарау қажеттілігін талап етіп отыр. Осыған ұқсас тәсілдер жақында пайда болған В.Матонис, Р.Телчарова, М.Князеваның зерттеу еңбектерінде де дамыған. Музыкалық білімнің жеткіліксіздігі музыкалық өнердің гуманистік идеалдарына қол жеткізуге кедергі жасайды. Соның салдарынан өнерде де, өмірде де адам ақиқат пен сұлулық мұраттарынан айырылады, өнерде адамгершілік мұраттарға бағдарсыз кәсіби шеберлік қалыптасады. Оқытудағы кешенді әдіс – сурет, музыка, поэзия, театр және т.б. өнердің әртүрлі түрлерінің өзара байланысына сүйене отырып, қызығушылық ұшқынын тұтандырып, оқу үдерісін ынталандыруға көмектеседі, баланың бейнелер әлемін байытады, қалыптасуына ықпал етеді. қиялдық идеяларды, демек, қиялды ойлауды дамыту және сұлулық сезімін тәрбиелеу. Бірлескен шығармашылықта оқушымен бірге шығарманың бейнесін анықтау, музыканың әр қырын сипаттайтын сөздерді, ұқсастықтарды, салыстыруларды таңдап алу керек және сол арқылы оның мәнін сезініп, түсінуге көмектеседі. Содан кейін музыкалық шығармалардың көркемдік мазмұнын жақсы ашу үшін дыбыстың қажетті түстері мен музыкалық бейнелеу құралдарын табу маңызды. Сондықтан мұғалімнің музыкалық әсерлер қорын жинақтау, есту, есте сақтау, ырғақтық сезімін дамыту, музыканың экспрессивті және бейнелік мүмкіндіктерін түсінуге қамқорлық жасауы маңызды. Мұғалімнің міндеті - оқушыға сөйлесуге және естіген шығармадан алған әсерін тұжырымдауға көмектесу. Шығарманың бейнесі мен сипатын, оны қалай сезінгенін айтыңыз. Сондай-ақ, оқушыдан естіген шығарманың оның көргені, елестеткені бойынша орындалуының суретін салуды тапсыруға болады. Бұл тапсырманы орындауда дұрыс қойылған сұрақтар жақсы көмекші бола алады. Оқушылардың, әсіресе бастауыш мектеп жасындағылардың қиялы өте бай, оны шебер бағыттау керек. Студенттің музыкаға деген көзқарасын анықтауға көмектесе отырып, оқушының қиялын ояту, бір эпизодтың әртүрлі нұсқаларын көрсету маңызды. Яғни, бір пьеса динамикасы, сипаты жағынан басқаша ойналуы мүмкін, мысалы, біз бір-бірімізбен диалог жүргізгенде, біз де бір сөйлемді айта аламыз, бірақ әртүрлі динамикамен: қатаң, көңілді. , байсалдылықпен, сақтықпен, т.б. Ол үшін әрбір сөз тіркесін, оның мағынасын, дыбысын, интонациясын мұқият тыңдау керек. Музыка әлемі адамның жеке меншігіне айналуы да, болмауы да мүмкін. Л.А.Баренбойм: «Мұғалім бірінші кезеңде бейнелер әлемімен нәзік және эмоционалды әсерлі ассоциативті байланыстарды табуы керек; дыбыс шығару жұмысы алғашқы сабақтардан бастап композицияның көркемдік бейнесін, табиғатын іске асырумен тікелей байланысты. спектакль. «Музыка – адамды тәрбиелеудің, оның өнерге деген сүйіспеншілігін оятудың, музыкалық жауһарлармен танысудың бір жолы». (Т.Б. Юдовина-Гальперина). Кез келген пәнді жатқа оқуға болатыны белгілі. Алайда, жаттаған нәрсе, әдетте, тез ұмытылады, санада да, жанда да із қалдырмайды. Шындығында адам композицияның әрбір дыбысын түсініп, бастан кешіргенде, түсінікті және эмоционалды түрде сезілетін нәрсені бұл ғана есте сақтай аласыз. Бұл музыканың өзіне де, ол туралы айтылған сөзге де, музыканы орындауға да, оны тыңдауға да қатысты. Олай болса, музыканы белсенді қабылдау – жалпы және оның барлық мағынасында музыкалық тәрбиенің негізі. Қабылдаудан тыс музыка өнер ретінде мүлде жоқ! Біздің өміріміз музыкаға толы, оның әрбір сәтін сүйемелдеуімен, кейде біз оны қабылдауды тоқтатамыз және тіпті байқамаймыз, егер пәтерлеріміздің қабырғалары қапталған болса, суреттің ең жақсы туындыларын байқамайтын едік. оларды тұсқағаздың орнына. Кино және теледидар экрандарында ол кез келген дерлік деректі фильм немесе кинохроникамен бірге жүреді, яғни бұл туралы жоғарыда айтқанымдай, музыка адамға өмір бойы бірге жүреді және ол барлық жерде естіледі. Бұл жағдайда іс жүзінде маңызды емес музыканың қандай дыбысы, симфониялық немесе эстрадалық - ойын-сауық, жақсы немесе жаман, көңілді немесе мұңды, салтанатты немесе әуезді. Осының барлығы музыканың өнер ретіндегі

құнсыздануына, соның салдарынан адамға оның күшті эстетикалық, идеялық, адамгершілік әсерін жоғалтуына, оның танымдық және тәрбиелік күшін жоғалтуға әкеледі. Бұл белгілі бір дәрежеде балалар мен жастарға музыкалық тәрбие беруде ұстаздар мен мұғалімдерге бұрынғыдан да үлкен жауапкершілік жүктейді. Ғажайып ұстазымыз В.Сухомлинский: «Музыкалық тәрбие – музыкант тәрбиелеу емес, ең алдымен адамды тәрбиелеу» деп осындай күрделі міндетті қысқаша және біржақты айқындап берді. Әрине, кез келген пән, сабақ, оның ішінде жаратылыстану-математикалық цикл пәндері орта білімге де, жоғары оқу орындарына да қажет. Олар эстетика элементтерін қамтиды, бірақ кейде оны тек студенттер ғана емес, мұғалімдер де түсінбейді. Сонымен, мысалы, математика, физика, химия, биология пәндеріндегі кез келген есептің шешімі дұрыс емес, әдемі болуы мүмкін, бірақ қоғамтану, тарих, география сияқты пәндерге айтар ештеңе жоқ. Эстетикалық принциптен құтылып, олар «жансыз» нысанға айналады. Музыкалық шығарманың сипатын, бейнесін, көңіл-күйін сезіну, естігенді сезіну, эмоционалдық қатынасты көрсету, музыкалық бейнені түсіну адам бойындағы музыкалық қасиеттердің алғашқы белгісі. Музыка кішкентай тыңдаушыны толғандырады, жауаптар тудырады, өмір құбылыстарымен таныстырады және ассоциацияларды тудырады. Адамның музыкалық қасиетінің екінші белгісі – музыкалық құбылыстардың ең әсерлі, түсінікті болуын тыңдау, салыстыру, бағалау қабілеті. Бұл қарапайым музыкалық-есту мәдениетін, белгілі бір мәнерлеу құралдарына бағытталған ерікті есту зейінін талап етеді. Сонымен, музыка өнердің ең құдіретті және эмоционалды түрі деген қорытынды жасауға болады. Өнер мен әдебиет туындыларын қабылдауды байытып, мазмұнын түсінуге ықпал ететін, эстетикалық сезімін дамытатын да осы. Көптеген композиторлар өз шығармаларын құра отырып, ізгілік, сұлулық, рухани құндылықтар туралы түсінік қалыптастыра отырып, оның бәрін сөзбен жеткізу кейде мүмкін болмайтын музыка арқылы ғана өнердің сипаты мен бейнесін бере алды. Қорыта келгенде, эстетикалық тәрбие дегеніміз не? Тәрбие эстетикасы – педагогиканың бір бағыты және басты мақсат – оқушыны әдемінің бәрін түсінуге, қабылдауға, бағалай білуге үйрету. Қолданылған әдебиеттер тізімі: 1. Асафиев Б.В. Музыкалық форма процесс ретінде. 1 және 2 кітаптар. Басылым - 2-ші. – Л.Музыка, 1971 ж. 2. Нойхаус Г.Г. «Фортепианода ойнау өнері туралы», «Музыка» баспасы, Мәскеу, 1988 ж. 3. Теплов Б.М. . «Көркем қабылдаудың психологиялық негіздері», Ленинград, 1947 ж. 4. Юдовина – Гальперина Т.Б. «Пианинода көз жассыз, немесе мен балалар мұғалімімін», Петербург «Суретшілер одағы» 2002 ж. 604 5. Якиманская И.С. Дамыта оқыту. – М., 1979 ж. 6. Кабалевскийдің сөзі Д.Б. тақырыбындағы облыстық ғылыми-тәжірибелік конференцияда Пермьдегі музыкалық білім, 1979 ж. ЭОЖ 78.03 НҰРҒИСА ТІЛЕНДИЕВ ЖӘНЕ ОНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ Нұрболат Перизат E-mail: perizat.nurbolat.04@mail.ru «Халық аспаптары» Білім беру бағдарламасының 3 курс студенті Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы Ғылыми жетекшісі, оқытушы – Андиров Қ.Б. Қазақ халқы бастан кешкен дәуірлер мен заманаларды салыстырмалы зердемен саралағанда, XIX ғасырдың алатын орыны айырықша. Өйткені, дәл осы ғасырда қазақ халқы өзін барлық салалы ұлт ретінде даралап, этникалық төлтумалылығын біржолата орнықтыра алды. Ал, XX ғасырда сол ілгері қалыптасқан, орныққан этникалық төлтумалықты, ғасырда идеалды қорғау және ілгері дамыту проблемасы заманалық іс-әрекеттің мазмұнына айналды. Бұл проблеманы XX ғасырда бел алған әлемдік аралас- құралас (коммуникация), сырттан таңылған әлеуметтік-саяси және мәдени- рухани өктемдік одан әрі ушықтыра түсіп, ұлттың барша қасиет-болмысын, өмір-тіршіліктің барлық саласын шарпып жатты. Мұндай жойдасыз (тотальный) өктемдіктен қазақтың ғажайып бітімді музыкалық мәдениеті де шет қала алмады. Бұл салада да тарихи тұлғалардың табандылықпен тер төгуіне, тер төге жүріп

экспансиялық дәуір күштерімен беттесуіне, беттесе жүріп қорлық пен зорлықтың небір сорақы түрлерін бастан кешуіне, бастан кеше жүріп өздерінің қайталанбас қабілет дарындарын қарсы қоюына тура келді. Міне, осындай дәуірлік, заманалық үрдістердің ақжал толқындарымен арпалысу тағдыры маңдайына жазылған тарихи тұлғалардың бірі Тілендіұлы Нұрғиса. Кез келген біртуар дарын сияқты Нұрғиса шын мәнінде өз заманының перзенті бола білді, шын мәнінде ұлттың мәдени-рухани тағдырының айғақ тұлғасы бола алды. Оның өмірі мен өнері қазақ халқының мәдени-рухани шежіресінің ең жарқын беттерін құрайды. Қазақтың әйгілі күйші композиторы, дирижер, дәулескер домбырашы Нұрғиса Тілендиев 1925 жылдың 1-ші сәуірінде Алматы облысы, Іле ауданы, Шілікөмер ауылында дүниеге келді. Талантты баланы тап басып таныған академик А.Қ. Жұбановтың көмегімен 12 жасар Нұрғиса қазақ халық аспаптары оркестріне (қазіргі Құрманғазы атындағы оркестр) орындаушы домбырашы ретінде кіреді. Дирижерлік шеберліктің, орындаушылық өнердің бастапқы сабақтарын Тілендиев – алғашқы ұстазы А.Қ. Жұбановтан алған болатын. Сонымен қатар, Нұрғиса үшін халық аспаптары оркестріндегі қызмет – Науша Бөкейханов, Қали Жантілеуов іспетті атақты халық домбырашыларының тұлғасындағы кәсіби өнерді зерттеу жөніндегі мектепке айналды. Сұрапыл соғыс Нұрғисаның 18-дегі жасына жағаласа басталып кетті, 1943 жылы дарынды жас өз рекімен майданға аттанып, фашистік жендеттермен аянбай соғысты, оған «Ұлы Отан соғысында Германияны алғаны үшін», «Берлинді алғаны үшін» медальдары сияқты жауынгерлік наградлары дәлел бола алады. Соғыстан кейін Н. Тілендиев Құрманғазы атындағы Алматы Мемлекеттік консерваториясының аспаптары факультетінде оқи жүріп, Қазақ КСР радиокомитетінің халық аспаптары оркестрін басқарады. Бұл ретте, әлбетте, кәсіби дирижерліктің қажеттілігі туады да, Нұрғиса 1949 жылы халық Мәскеу мемлекеттік консерваториясының дирижерлік факультетіне (профессор Н.П. Аносовтың класына) оқуын жалғастыруға аттанады. Оқуы тамамдалғаннан кейін Нұрғиса Тілендиев 1952 жылдан бастап, 1960 жылға дейін Абай атындағы опера театрының симфониялық оркестрі бас дирижерінің орынбасары 605 қызметін атқарады. Ал 1960 жылы - Құрманғазы атындағы қазақ халық аспаптары оркестрінің бас дирижері болып, 1968 жылы «Қазақфильм» киностудиясының музыкалық редакциясын басқарды. Бірнеше жыл артқа тастап, Нұрғаң музыкалық этнографиямен әуестеніп, 1982 жылдан бастап, өмірінің соңына дейін бас дирижерлікпен қоса, оркестрдің көркемдік жетекшілігінің де тізгінін қатар ұстады. Тілендіұлы Нұрғиса қазақтың музыкалық мәдениетіндегі сал-серілік дәстүрдің соңғы тұяғы, саба түбі сарқындысы еді. Бұл ойдың орамы бір айтарға оңай көрінгенімен, уақыт және тұлға, уақыт және шығармашылық жаңалық дейтін категориялық ұғымдармен шендестіргенде Нұрғисаның ешкімге ұқсамайтын дара болмысы жоталанып сала береді. Сол қазақтың музыкалық эстетикасына уақыт және Нұрғиса, уақыт және Нұрғисаның шығармашылығы, уақыт және Нұрғисаның шығармашылық төлтумалығы деген ұғымдарды алып келді. Мұндай ұғымдардың түпкі мәні ХХ ғасыр аясындағы еуропалық және азиялық ұлы мәдениеттердің өзара шендесуімен, өзара ықпалдасуымен тікелей сабақтас. Ол өнерпаз әкесі Тілендінің қолында өсті. Әке алдынан тапжылмай әр күйді бойына сіңіре отырып үйренді. Анасы Салиха, әйгілі әншілігімен талайды тәнті еткен Кенен ақынның қарындасы еді. Сол нағашысының таңдай қақтырар әндеріне бала Нұрғиса сусындап өсті. Балалығынан енді өтер шағының өзінде-ақ ауылындағы неше түрлі музыкалық аспаптарды тарта алып, неше түрлі ән-күйлерін шырқап жібергенде ауыл тегісінен ауыздарын аштыратын. Нұрғисаның он төрт жасы - үлкен өнерге қадам басатын, тағдырының сара жолына бастауы болды. Сол жасында қазақ музыкасынан үлкен орын алатын Ахмет Жұбанов бала Нұрғисаны кездестіріп, тұла бойындағы дарынды бірден байқай қойды. Сол кезден қазақ ұлт аспаптар оркестріне отырғызады. Небір дәулескер домбырашылар ішінен Қали

Жантілеудің қасынан Нұрғисаға орын бұйырады. Қали алдын көрген Нұрғиса күйма құлақтылығымен күйді бойына сіндіріп алды. Міне, осылайша Нұрғисаның болашағына бұл нәрселер алтын тұғыр бола алды. Домбырада орындаушылық қасиет Нұрғисаға туа біткен. Сүйінбай, Жамбыл, Кенен, Бақтыбай, Құлмамбет, Өтеп, Орақбай, Бөлтірік тәрізді Жетісудың шашасына шаң жұқтырмас ақындары мен Байсерке, Дәурен сал, Шортанбай, Қожеке, Сыбанқұл, Рақыш, Темірбек, Сатқынбай, Қатшыбай, Шаштай тәрізді бал бармақты күйшілерінің орындаушылық қасиеттерін Нұрғиса бойына қалыптастыруда, домбырашы-күйші, әрі саятшы, әрі ісмер, бойына өнердің сегіз қыры дарыған - әкесі-Тіленді мен айналасын әсем әнімен таңдандырған, Дулаттан шыққан қасиетті ана шешесі Салиханың тәрбиесі ерекше болды. Нұрғиса Тілендінің күйшілігінен, Салиханың әншілігінен отбасылық аялы алақандарынан, нақтылай айтқанда, бесіктен нәр алған. Осынау заманалық үрдісте мәдени төлтумалықты сақтап қалу, сақтай отырып сол төлтумалықты ілгері дамыту қиынның қиыны еді. Ондай міндеттің заманалық өреде орындалуына сүбелі үлес қосқан. Санаулы саңлақтардың бірі де, бірегейі де Нұрғиса бола алды. Осынау мол музыкалық мұраның кез-келгенінде тек қана нұрғисалық қолтаңба, тек қана нұрғисалық стиль, тек нұрғисалық әдіс-тәсілдер тайға таңба басқандай айқын аңғарылып, менмұндалап тұрады. Мұндай суреткерлік даралық, сөз жоқ, біртуар дарындарға ғана тән. Тереңнен нәр алған сұңғыла сарын, бояуы қанық сарабдал саз, мінсіз үйлесім тапқан әсем әуен, жүрек қылын шертетін нәзік лиризм, жорғадай тайпалған жүрдек ырғақ, буырқанған жігерге толы шабытты серпін, осы қасиеттердің қай-қайсысында да бір сәт солғын тарпастан аңғарылып отыратын асқақ рух пен азаматтың пафс-міне, Нұрғисаның композитор ретіндегі даралығы мен даналығын осылай бағамдауға болады. Нұрғиса Атабайұлының шығармашылығы жанрлық диапазон кеңдігімен ерекше: композитор ән жазуымен қатар, хорға арналған туындылар, домбыраға арналған күйлер, эстрадалық оркестрге, халық аспаптары оркестріне лайықталған шығармалар жазды, кино 606 және мультфильмдерге, хроникалық-деректі ленталарға, драмалық спектакльдерге арнап музыка жазды. Нұрғиса шығармашылығының таңдай қақтырар тағы бір тұсы қазақ халық аспаптары оркестріне, оның ішінде «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық оркестріне арналып жазылған шығармалары болып табылады. Осы оркестрдің орындауына арналған Тілендиевтің барлық партитуралары қайталанбас реңде оркестрлеуімен, әуендік тілінің, тембрлік-дыбыстық қатардың ерекшелігімен әйгілі. Соңғы қасиет – Б.Сарыбаев өмірге қайта әкелген көне халық аспаптарының оркестр құрамына енгізілуімен түсіндіріледі. Бұрын қолданылмаған қазақ аспаптарының ырғағы дыбыстық палитраны едәуір байытып, оркестрдің мүмкіндіктерін біршама арттырады. Нұрғиса шығармаларының мазмұндық бітімі де дара. Бұл ретте, ол өткен мен бүгіннің рухани көпірі, дәстүр сабақтастығының тегеурінді дәнекері ретінде ден қойдырады. Оның шығармалары әдетте екі бөлімді немесе екі тақырыпты болып келеді де, алғашқысы – эпикалық қарымдағы саз-сарынмен өткен өмірге барлау жасағандай әсер берсе, соңғысы – жүрдек әуезбен көмкеріліп, бүгінгі - өмір болмысымен, бүгінгі тіршілік ырғағымен үндесіп жатады. Бұл ретте, шығармашылық бітімі қос тінді, қос желілі болғанымен, әсте ой мен образ тұқтастығына нұқсан келтірмейді. Керісінше, өткен мен бүгін, дәстүр мен жаңашылдық, бақи мен фәни сияқты философиялық мәндегі біртұтас құбылыстың бөлінбес бірліктегі қос қасиеті сияқты әсерге бөлеп отырады. Мұндай қасиет Нұрғисаның сүйекті шығармаларына қоса, әсіресе әндері («Саржайлау», «Алатау», «Ақ жайық», «Ақ құсым», «Өз елім») мен күйлерінде («Көш-керуен», «Аққу», «Әлқисса», «Ата толғауы») айқын көрініс тапқан. Дирижер ретінде де Нұрғиса өз қолтаңбасын айқын таныта алған суреткер. Ол Қазақтың Абай атындағы опера және балет театрында «Аққу көлі», «Қарғаның мәткесі», «Риголетта», «Травиата», «Қыз Жібек», "Жалбыр», «Ер Тарғын», «Абай», «Біржан-Сара», қойылымдарына (1953-1961) дирижерлік етті. Сондай-ақ, 1960-

1964 жылдар аралығында Қазақтың Құрманғазы атындағы халық аспаптары оркестрінде бас дирижер болды. Әсіресе, тікелей өзінің ұйымдастыруымен дүниеге келген «Отырар сазы» халық аспаптары оркестріне 17 жыл бойы жетекшілік еткен жылдар (1981-1998) Нұрғисаның дирижер ретінде өзіндік қолтаңбасын жарқырата көрсетіп, өзіндік мектебін орнықтырған кезең болды. Қазақтың дәстүрлі музыкасының да, еуропалық музыканың да тұнығын кешіп жүріп сусынын қандырған Нұрғиса дирижер-суреткер ретінде нағыз өнердің болмысында төлтумалық қасиетке айырықша ден қойды. Яғни, қазақтың дәстүрлі музыкасын еуропалық әуеннің (лад) қалыбына қуып тығудан үзілді-кесілді бас тартты. Сөйтіп, оркестрдің негізіне ұлттық дәстүрді үлгі ете отырып, төл саз-сарындарды байыта түсу үшін еуропалық үндестікті (гармония) де ұрымтал пайдалана білді. Бұл ретте, дәстүрлі қазақ музыкасының қалыбы (форма) мен үндеміне (тембр) нұқсан келмеуіне айырықша назар аударып отырды. Нәтижесінде, қазақ дирижерлігі екі дай эклектикадан арылып, оркестрдің тілі мен мазмұны бір ой-идеяға қызмет ете бастады. Былайша айтқанда, Нұрғиса құрған «Отырар сазы» оркестрінің сыртқы бітімінде, жасау-жабдығында еуропалық нышан болғанымен, ішкі мазмұны, ішкі болмысы, ішкі арман-аңсары таза қазақы еді. Содан да болуы керек, «Отырар сазы» оркестрі аз уақыт аясында барша қазақтың мұңдасы да, сырласы да болып үлгерді. Жамбыл Жабаев: «Менің ием, жолбарысым Тілендінің баласы Нұрғисаға кетті. Түсімде соның алақанын жалап тұр екен. Ендігі иесі сол болар». Дінмұхамед Қонаев: «Музыка адамзаттың әмбебап тілі ғой. Ол біздің жан-дүниемізді байытып, әсіресе, ұлттық сана-салтымызға баулитын сыйқырлы күш. Мен Нұрғиса Тілендиевтың шығармаларын тыңдаған сайын осындай ойға қалам». Әбіш айтқандай, Нұрғиса халқымен бірге мұңдасып, ұрпақпен бірге сырласып, әнін салып, күйін тартып бәз-баяғысынша жүре береді. Ол орнатқан күй әлемі дүние дұрғанша тұрады. 607 Иә, ол туған халқымен мәңгі бірге жасайды, оның байтақ мұрасы шедеврге, өзі келесі ұрпақтың сырласына, халқы табынатын пірге, адамзаттың Нұрғисасына айналды. Қазақ даласының буыны сырқырап, қазақ баласының жүрегі сыздап сағынатын болады. Еліне еркелеп алшаң басып, жалпақ дүниені белшесінен кешіп, аңқылдап жүрген шағында Нұрағаннан қашқандарға енді бүгін ол кісіні білгендерің үшін, бірге жүргендерің үшін мақтанындар дер едім. Тірінің парызы – Тілендиев мұрасын, ондағы нәзік лиризмді, гауһар мен мар-жанды, асқақ пафосты, эпикалық заңғарлықты, динамизмді зерделеу, сөйтіп Нұрғисаның сыр сандығын айқара ашу. Нұрғиса Тілендиев – ұлы композитор, ұлы дирижер, асқан күйші, шын өнердің импровизаторы, Халық Қаһарманы! Композитор Тихон Хренников Димекенің «Тілендиев-тұнып тұрған музыка. Бұл – құбылыс, оның «Отырар сазы» - қазақ музыкасын халықпен жалғастыратын - алтын көпір», - деген екен. Шынында да солай. «Отырар сазы» - бүгінгі қазақ музыкасын, оның Нұрғисадай жасаушысының жарқын есімін ғасырдан ғасырға алып баратын көш-керуен, халық өнерінің ақ ордасы, қара шаңырағы. «Отырар сазының» аты Нұрағанның атымен егіз. Сондықтан, «Отырар сазының» мәңгі-бақи бас дирижері де, көркемдік жетекшісі де, әкесі де, атасы да, пірі де Нұрғиса Тілендиев болып қала береді», - дейді Мырзатай Жолдасбеков. «Өркениет дамуындағы көркемдік үлгілерінің бірі – музыка әлемі болса, сол музыка әлемінің қазағы – Нұрғиса. Нұрғиса - музыка. Оның кісіліктігі, өнердегі табандылығы, адами қасиеттері – ұрпаққа өнеге. Ұлтымыздың намысы. Нұрғиса әлемі – ата жолындағы қазақ музыкасының көгі. XX ғасырдағы дәстүрлі музыкамыздың алтын діңгегі. ...Нұрғисаның концертіне барып, дирижерлік еткенін көргенде, таңданбайтын адам болмайды. Залда отырып мен де талай таңданғанмын. Өне..., өне, ол тағы шықты сахнаға, өне ол аяқты серпе басып, жеңіл де нық жүрісімен оркестр алдына шығып, көрермен халыққа бас изеді де оркестрге бұрылды. Үдеген қол соғу шегіне жеткенде сап тиылып, қас қағым тыныштық орнады бір сәт. Енді мындаған көз Нұрғисаға қадалды.»—деген екен өнертанушы Жарқын Шәкерім. Нұрғиса Тілендиевтің замандастары

оның ән жазғанда белгілі бір уақытты таңдамайтынын талай рет еске алған. Сазгер көбінесе үйде жұмыс істейтін. Әуен ойына келгенде дереу рояльге отырып, жаңа әнді дүниеге әкелетін. Одан кейін Тұманбай Молдағалиевке немесе Қадыр Мырза Әліге хабарласып, әнді естіріп, өлең жазып берулерін сұрайтын. Нұрғиса Тілендиевтің Тұманбай Молдағалиевтің сөзіне жазылған "Куә бол" әні айлы түнде дүниеге келген. Бірде Нұрғиса Тілендиев жұбайы Дариғамен Алматы өзенінің жағасымен қыдырып келе жатады. Бір кезде сазгер өзен жағасындағы тастың үстіне шығып, біресе айға, біресе жұлдыздарға қарап: "Куә бол, жұлдыз, Куә бол, айым, Куә бол, Алатауым!" - деп әндете жөнеледі. Кейін сөздерін ақын інісіне жаздыртып алады. Осылайша, "Куә бол" әні дүниеге келген. Бір күні Нұрғиса Тілендиевтің шаңырағына қонаққа ақиық ақын Мұқағали Мақатаев келеді. Екеуі әңгіме-дүкен құрып отырғанда Нұрғиса: "Даха, домбырамды берші маған", деп жары Дариғаға домбырасын алғызып, "Аққу" мен "Арман" күйлерін тартып береді. Осы кезде ақын інісі "Дариға, домбырамды берші маған" атты өлең жазып береді. Артынан сазы да жазылады. Бұл кездесуден кейін ақын композитордың үйінде бір ай жатып, екеуі 32 әнді дүниеге әкеледі. Соның ішінде "Саржайлау", "Кел, еркем, Алатауыңа", "Мен сендерді іздеймін", "Сөнбейді, әже, шырағың" және тағы басқа шығармалар бар. Нұрғиса Тілендиев пен Мұқағали Мақатаевтың бірлесе отырып жазған соңғы әні - "Есіңе мені алғайсың". Нұрғисаның танымал туындылары: "Достық жолымен", "Менің Қазақстаным" контатасы, "Ата толғауы", "Аққу", "Аңсау", "Арман", "Әлқисса", "Қорқыт туралы аңыз", "Көш керуені", "Махамбет", "Саржайлау", "Алатау", "Ақжайық", "Ақ құсым", "Өз елім" 608 Сазгер 500-ден астам музыкалық төл туындының авторы. Осынау мол мұраның жанрлық аясы да кең. Ішінде ән, күй, романс, увертюра, поэма, контата, опера мен балет бар. 1968-81 жылдары Нұрғиса Тілендиев "Қазақфильм" киностудиясында музыкалық редакциясының бас редакторы болды. Қазақ мультфильмдерінің атасы Әмен Қайдардың "Қарлығаштың күйрығы неге айыр?", "Ақсақ құлан" сияқты ертегі-аңыз желісімен жасалған жұмыстарына ән жазған. Сондай-ақ, ол "Менің атым Қожа", "Қилы кезең", "Қыз Жібек" сияқты қазақ фильмдерін әуенмен әрлеген. Нұрғиса Тілендиев жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың жақын туысы болып келеді. Көз жұмбас бұрын: "Мені Жамбыл атамның жанына қойыңдар. "Құстар қайтып барады" әнімен шығарып салыңдар", - деп аманат айтқан екен. Композитор 1998 жылғы 15 қазанда жетпіс бір жасында өмірден озды. Топырақ бұйырған жері - Жамбыл кесенесінің іргесі. КСРО Халық әртісі, Халық Қаһарманы, композитор, дирижер, домбырашы Нұрғиса Тілендиевтың атымен музыка мектептері, музейлер мен көшелер аталған. Тілендіұлы Нұрғиса өзінің барша қабілет – дарынын халқының рухын асқақтатуға арнады. Бұл жолда ол халқымен етене тіл табысып, халқының сырласы да, мұңдасы да бола алды. Оның музыкасы баланың да, дананың да жүрегіне жол тауып, дүйім жұрттың рухани жан серігіне айналды. Ол атақ – даңқ іздеген жоқ, атақ – даңқ оны іздеп тапты. Қазақстан композиторларының ішінде тұңғыш рет Халық қаһарманы атағын алды. Кез – келген кесек дарынның күмәнсіз орындалатыны сияқты, бұған дүйім жұрт қалтқысыз көңілмен қуана қол соқтырған Нұрғисаны біртуар дарын, қайталанбас тұлға ретінде көзінің тірісінде – ақ әйгілі замандастары бірауыздан мойындады. Олар Нұрғисаны мақтаған жоқ, халықтың мәдени – рухани өміріндегі құбылыс ретінде Нұрғисамен мақтанды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі: 1. Сейдімбек А. «Қазақтың күй өнері». Монография. Астана 2002. 695-703 б.б. 2. ТарақтыАқселеу. Қазақтың әйгілі күйшілері (IX-XX ғасырлар). Алматы, «Қазақстан», «Ғақлия» 1992. – 24 бет 3. Қазақ энциклопедиясы, т. 1-10. Алматы, «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2000 2008 ж.ж. 4. Композиторы и музыковеды Казахстана. Справочник. Алма-Ата, Издательство «Өнер», 1983. 5. Пернебек Момынұлы. Қазақ музыкасының қысқаша тарихы. Алматы: ҚАЗАқпарат, 2002. – 334 бет 6.

Бағысбек Қуат. Қазақстан композиторлары. Анықтамалық. Алматы: "Sansam", 2011.
7. Нұрғиса Тілендиев: кітап-альбом. «Өнер» баспасы, Алматы, 2020.
8. <https://sputnik.kz/20200401/Nurgisa-Tilendiev-13493781.html>